

a messze jövőt előkészíteni gondoskodott? „Ha ennél többet nem mondhatnék, ezeknél bizvást megállapodhatom.“

Szűk feladatomat, midőn ez élet nyilvános művei főbb peceit leírtam, bevégezhetem; de a dicsőült férfi életrajzának kiegészítéséhez még magán élete köréből nem egy kitűnő vonás valószínű. Mert mint mi nyilvános élete művei s fényes pályája által tiszteletre s álmélkodásra ragadtattunk: úgy az övéi s kik vele közelebbi viszonyban voltak, benne a szelid férfiút, szeretetteljes atyát, őszinte barátot, a nemes keblű embert erénye, munkássága s igazságszeretetéért tisztelték és szerették. Mit én is, mint egy halandót leginkább dicsőítő erényeket felül valék említendő, az érzéseimnek, köz érdemei feljegyzése közt, helyt adhatok vala azért csak érintőleg akarok vele a jeles férfiú emlékének áldozni.

Éljen tehát neve örökre hálás emlékezetünkben, tettei mi gyümölcsöző mag viruljanak fel időről időre, képe legyen példánykép buzdításra s utánpótlásra.

AESTHETIKAI ELŐTANULMÁNYOK.

ERDÉLYI JÁNOSTÓL.

Mindenek előtt be kell vallanom, hogy a jelen közlemény alaptételei kivonat egy nagy nevű idegen író rendszeréből; méltók a közlésre, akár a szigorú következetesség miatt, mely a tudománynak életszüksége, akár az egészet átölelő felfogás miatt nálunk eddigelé teljesen hiányzik; s velök némi ür fog bevezetni egyelőre.

I.

A szépről való tudománynak az a legelső szerencsétlensége, hogy ritka nyelven sikerült azt helyesen elnevezni. A görögös aesthetika az érzés vagy helyesebben az érzelem tudományát jelentené, de a tudomány maga nem az. A wolffi bölcseleti iskola évszázadok az érzelmek szempontjából indulván ki a német művelésről, a szerint a mint kellem, szánat, félelem vagy bánat érzése vala gerjesztendő a mű, hozta keletbe az aesthetika nevet¹⁾. Az

¹⁾ Nálunk magyaroknál legujabban a Szépészet kapott fel a németeknél használt görögös Kallistika mintájára, de mindket tőnek gyöngye oldala, hogy

han a név utoljára sem a dolog maga, ámbár, igazán véve, a szó egyedül akkor állhatja meg helyét, főkép bölcsészeti tudományokban, ha teljesen kimeríti a képzetet, fogalmat jelentésben, hangban. *Műbölcsészet* vagy *szépművek bölcsészete* a lehető legjobb elnevezés¹⁾.

E kifejezés már a *természeti szépet* kizárja a *műszép* tudományából. A közönséges életben ugyan elégszer van szó arról mint *szép színről, szép időről, szép állatról, szép emberről*, mindamellett nem vitatva: mennyi joggal illeti e tárgyakat a szépség címe, állithatni, hogy a műszép *magasabban* áll mint a természet, mivel amaz a szellemtől születik és újra születik; és a mennyivel magasabb a szellem és teremtményei mint a természet és ennek teremtményei, annyival magasb a műszép a természeti szépnél²⁾.

Azonban e kifejezés, valósággal, nem sokat mond, mert „magas” igen határozatlan beszéd, mely a mű- és természeti szépet a tér üregében állítja *viszonyba* egymáshoz, s legföljebb csak mennyiségi s ennélfogva külső különbséget jelöl. Ámde mi a szellemen és műszépségben, a természettel szemközt, magasabbnak mondatik, nem viszonyosan olyan, hanem igazán *valóságos* csak a szellem, mely mindent magába foglal, úgy hogy minden szép csak annyiban szép, a mennyiben e magasabbnak része s általa teremtetik. De nem is fog természetlennnek látszani, ha pusztán a műszépre szorítkozik e tudomány, mert bármennyit beszéljünk is a természeti szépről: mindez ideig sem jutott eszébe valakinek a természeti dolgokat szépségi szempontból kiemelni, és eme szépségből rendszeres tudományt alkotni. Ellenben kiemeltetett igen is a hasznossági szempont, és csináltak tudományt a betegségek elleni hasznos dolgokról, leírták az ásványokat, növényeket s állatokat gyógyászati célból, de szépségi szempontból senki sem állítja össze a természet országait³⁾. És ha mégis, a tekintélyek s

tudomány nem általánosan a szépről tanít, hanem különösen a *művészeti szépről*; a magyar elnevezésnek még az is a baja, hogy igen nyurga, erőtlens és kellemetlenül hangzó.

¹⁾ A *Széptan*, tulajdonképen nem egész tudomány, hanem csak egy része a tudománynak; p. Aristoteles tana a hely és idő egységéről. A szépről való teljes tudomány: tanok rendszere, egészlete. Azonban legyen, ha tetszik!

²⁾ A műszépet öntudó emberre, a természeti szépet öntudatlan természeti tárgyakra bízván az alkotó szellem: a fent írt szavak értelme világos.

³⁾ Nem árt e helyet különösen megjegyezni azok részéről, kik teljesen vall-

közhit tiszteletéből, vallanók is tudományunkban a természeti szépet, nincs mód belátni: mi legyen annak központja, érve, kritériuma.

Vannak ugyan bölcsesek, kik a szépet összehozva, szellemből, természetből, egy lehelettel tárgyalják a szép völgyek és szép költeményt, s így állapítják meg a „szépnek különféle alakjait“ apróságos értelmezésekkel, például azzal: mi a kellemes, díszes, fönséges, borzasztó stb; azonban erre nincs oly nagy szükség az iskola kedvéért sem, mivel kevés van nyerve általok a tudománynak, s körülbelül minden szóban van annyi erő, hogy ilyes magyarázatokkal kísértessék, anélkül hogy eszmét merítsen ki, még kevésbbé hogy tudományt alkosson. Különben soha sem kellene túlmenni a szótárakon, hanem oda utasítani a tudni vágyót, mert benne „szó szerint“ minden tudománya befoglaltatik egy-egy nemzetnek¹⁾. És aztán, ha gyönyörködtetőnek és szépnek találjuk is a természeti tárgyakat, nem tudhatni, hol és mikor állapotodjunk meg mellettök éjszakra-e vagy délen, nyáron-e vagy télen, midőn magoknak ellentéteivé lesznek és pedig a tetszés, a meglepés örökös igényeivel; mely ellenmondás egyenesen oda mutat, hogy a természeti szépnél a tudománynak nincs mit keresnie. A természet az emberben szép, és az ember által; honnan igen könnyen lehető, hogy valakinek a hollandi föld vidékei nem foghatnak tetszeni, de a hollandi festész iskola vidékei lehetlen hogy ne tessenek, műszép gyanánt el ne fogadtassanak.

Az ítészet eleget bajlódik afféle állításokkal, melyek valamely szépmű fölött dicséretet vagy megrovást foglalnak magokba, de soha nem hallottunk ítéletet, mely a görbe fát megróttá volna görbeségeért, s a hatalmasan fölemelkedő fenyőt elébe tette volna a talán törpének más mint *hasznossági* szempontból. Mi nem találunk feltalálni a módot, mely szerint aesthetikai javítás hozatala be valamely természeti tárgyba; nem vagyunk képesek megmunkálni.

ják Aesthetikában a horatiusi „utile-dulci,“ és „prodesse-delectare“ elvet.

¹⁾ Irodalmunkban Purgstaller Szépészete a szép többféle neveit egyenesen a természeti szép tárgyak után állapítja meg az első rész első száma alatt. Nála a nemek így következnek: kellemes, kecses és bájos, kicsi, egyszerű, fönséges, ünnepélyes, fényes, fölséges, nemes, erőtlen, rettentő, borzasztó, szörnyű, megillető, érzelmes, szenvedő, moró, nevetséges, szeszélyes, élc, tréfás, vig, torzkép, gúnyoros, ziv.

dani, hogyan volna szebb egy alpesi vagy kárpáti vidék; holott mihelyest emberi kéz vagy gondolat járul névszerint egy völgynek, vagy kopár hegyoldalnak kertté alakításához, legott előállhatunk terveinkkel, tetsző, nem tetsző ítéleteinkkel, mintha mondanók: a szép mint tudomány tárgya ott kezd esni hatalmunkba, hol az ember kezdi reá fordítani elméje gondjait.

Meglepőnek fog ugyan tetszeni nem egy ítéss előtt, hogy a természeti szép a szépnek tudományából kitagadtatik, jóval meglepőbbnek pedig oly ítéss előtt, ki még folyvást a batteux-i szép természet utánzását vallja aesthetikai elvül. Az első rendbeli ítéss meglepetése onnan lesz, hogy a természet kitagadásával a szépnek tartalma, teljessége fog érezni rövidséget, s a különben is frivolságra hajlandó művészet mint valamely önszabadságára hagyott bacchans csak arra leszen hivatva, hogy megutáltassék, másféle, isteni és emberi érdekű, dolgok mellett. És ezen aggodalmában kénytelen lesz osztozni a természetet elvül valló ítéss annál inkább, mert a szépművészetek mai fejlődése igen könnyű szerrel oda látszik mutatni, hogy a természet kiutasítása a szépnek tudományából, szülte amaz, igazán természetlen szörnyeket, minőktől hemzsegnék az európai irodalmak, és mintegy igazságot szolgáltatni, habár későn, a félre ismert elvnek.

Azonban, mi a tartalom féltését illeti, erre röviden csak annyi mondható, hogy a lángész magával hozza keble gazdagságát, művészete tartalmát; vele, körülbelül, semmi köze a tudománynak; egyébiránt pedig a természet felmarad örökösen, hogy tartalomul használtassék, eszközül vétessék a célra, mely mint Aristoteles mondja, mindennél nagyobb. — A szépirodalmi kinövésekre nézve megjegyzendő mellesleg, hogy az elvnek minden kiros következtetése leginkább Franciaországban láthatók, hol a szépnek bölcsészeti vizsgálása még jobbra mindig a régi. Ott született a szép természet utánzásának elve, de ott születtek a szörnyek is, talán épen ez elv paizsa alatt. — E kis irodalomtörténeti adat egyelőre fölment minden aggodalomtól a természeti szépnek kizárása miatt, míg fölvelt tárgyunk majd valódiilag, lényegében hozatnék szemünk elé.

Nyomosabbnak látszik azon ellenvetés, hogy a természet, mint öntudatlanul is tudatosnak látszó működés, telve van cél- és kényszerűséggel, a törvények örök és változhatlan idomával. Igaz,

hogy ez mélyebb felfogásra mutat, mint a szép természet elve, mivel törvény és célszerűség ott is uralkodik, hol a természet szemlélet még nem talál szépet; de a cél csak ott van meg, hol a természet megtalálta, vagyis mikor a sötét természetben az én gondolatom föllelt magát, mintegy magára öltözé, mint köntöst, a természetet s annak közepében állapodik meg világoskodásával. Így és csak így leszzen hordozójává a tudalom vagy a gondolat a természet megannyi különféle ségeinek, belébuvárván az anyagba, megfűzővén a fris elembe, hogy életrevalót, tartalmast és mégis szélemít hozzon elő, a szét tört, átfolyósított természetből.

Hogy a mondottak illő világban derüljenek elénk, nem lehet ártani, ha szólunk azon közönséges felfogásról, mely elfogadott inkább, mint felfogás, a természet irányában. A legközönségesebb felfogás szerint a természet, mint valamely mintalap, melyről a gyermek írni tanul, állittatik elénk, a tökélynek azon tekintélyével, hogy, mint mondani szokták, se hozzá ne tégy, se el ne tégy abban. Így kétségkívül a természet imádandó hatalom, melyben a közvetlen gondolkodás megelé a maga bálványát, ha szinte nem több is az, mint majom. Eme könnyed felmagasítása a természetnek csak kezdete az aesthetikai böcselmeknek, s nem csoda, ha csodálkozásban határozódik teljesen, és kimutatja azon állapontot, melyen az emberi gondolkodás közeledett a természethez.

Nem eléggé nyomos nézet; de mégis kedvezőbb annál, mely a természetet velünk szemközt álló, idegen s férendő erők tömeggyanánt veszi; melynek templomának homlokúra oda vagy onnan én vagyok, a mi volt, van és leend; kinek leplét balandó nesze szellőzteté. „Ezen gondolkodás felett, melynél fogva,” mond egy idegen böcsész, „azért nem ismerhetjük meg a dolgokat kívülünk, mert általánosn ellenünk és velünk szemközt állanak, legtekarakosabban fejezhetnők ki magunkat ilyen formán, hogy az állatok nem oly buták mint némely mai metaphysikusok; mivel nekik állnak a dolognak, hozzájuk fognak és fölemészlik.” És a természet velünk állellenben ily holt tárgyak özöne vagy halmar, melyeket a véletlen csoportosított együvé, vagy valamely alkotó erő teremtvén, magokra hagyott, mint az ember kényének s igénynek szolgálatára rendelleket; akkor el van fedve úgy a böcsés mint a művész szeméi előtt; akkor eme héber íráshoz, mint Haman

vezé a természetet, mely pusztán mássalhangzókat ír, nem lesz mód feltalálni az önhangzókat.

Sőt inkább a természet azon módon veszi félelmes, idegen természetét, a mint mélyebben hatja meg s ejti hatalmába a gondolkodás. Ha mint anyag vétetik gondolóra a természet, ez nem sokat mond. A régiek már állíták, hogy az anyag semmi; mintha mondották volna: anyag nem teszi a természet lényegét, mivel az pusztán külsőség, a részeknek egymásmelletti tartózkodása; és bizony ha elmorzsolod, még nem tudod, mi lakik bennök. Azonban ha elrontád is a részek összefüggését, még nem tetted semmivé; s az, mi elronthatlan az anyagban, a mi nem látszik: erő, törvény, szellemrész, teszi az anyag lelkét, belsejét; s ezt ha feljöttünk, nem az anyagot helyeztük át tér- és időleg gondolatunkba, hanem kivettük az anyagban levő, s az észre esendő részt, s azaz átszellemítettük azt; vagy mint Aristoteles mondta már, gondolatát fordítottuk át a tárgyat. Innen a természet úgy nézhető, mint örök játéka, működések folyama, örökös keletkezés, a „lenni és nem lenni” híres ellentétnek szó szerinti egymásba átmenése szabadatlanul, mely nagy életben valami önálló, magához hű, tüntetményekben gyönyörködő állomány (substantia) tartja fenn az egységet. A természetnek ezen állománya már ugyanaz a szellemmel, az örök erővel; s ezeknek uralkodása leszen a művészet által, ha művészet akar lenni, kiemelendő, adván a természet burjánának, az anyagnak, az elmuló tüntetménynek új életet, magasabb szellemi valóságát, melyen a látszat és valószínűség nem pusztán látszat többé, hanem teljessége a szabad szellem gazdagságának.

Ha a művészet, mond Schelling, csakugyan utánzaná a természetet, emez alkotó teremtő erőt kellene másolnia, nem pedig külső formáinak üres vázát felfogni s abból léha képet vinni át a viszona. Mi lesz a legszebb forma, ha belőle ama hatékony elvet elgondoltatok?

Illy leszen azonban megérteni azt a viszonyt, melyben szellem és természet egymáshoz állanak, s elfogadni a bölcsészet utasításait. Ezek szerint már leghelyesebben mondhatnók, hogy a szellem ellentéte a természetnek, a mennyiben ez a tér és idő fölötti s korlátai közé van szorítva, míg a szellemet kimentve látjuk azok alól. A teremtettség legalsó fokán, a kő életében, csak összerakódó erőt veszünk észre, mely a részeket együvé septe, vagy

összegyúrta, és rájuk parancsolt, hogy ürt, helyet foglaljanak a térben a nélkül, hogy a részeket átoltotta volna egymásba, vagy felelősekké tette volna egymásért belső összefüggés vagy részvétele által. A kőnek eltörheted darabját, a többi darab belső sérelme nem fog érezni. Itt tehát a *súly* uralkodik, mely a részeket eszményen hogy összetartja, esésökben egy pont felé igyekezteti.

A növényeket több kegyben részesíté az alkotó, kimentvén a súly törvénye alól, midőn eléjük pályát szabott fölmenniök a légbe, mint a hatalmas cédrus, vagy ha szerényen is, mint az ibolya, magoknak való, elhibázhatlan *fejlődésben* ¹⁾. Így a növény magva kikel magából, mintegy elhagyja magát ²⁾, és némi önerővel helyet fog a térben; átveszi a nap színét, kölesönöz a légnek illatot, mely a virágok érezhető lelke, s különösen a napkeleti gyöngéd népeknek megszólal a maga módja szerint a leghallgatagabb virágnyelven, melyet az ifju szerető szív legjobban ért s magyaráz. Növényeknél már mélyebb, mert egymásba van szövetkezve, a részek közti találkozás, jobban ki van szorítva közölköz a tériség, mint a kő részei közül, sőt világos, mindennapi tapasztalás, hogy a bimbó átmegy a virágzásba, a virágzás a gyümölcsbe; a gyökértől pedig a tetőig ugyanegy életerő szivárogozik; egy két galyat letörhetsz a plántáról, de ha szívét sérted, megsínyli az egész; így elkezdődik azon felelősség, mely az organismusnak alapja, midőn nem közönös többé az egésznek a részekkel összefüggése, mint az ásványi kezdő fokozaton; azonban a tériség mind nincs kiszorítva, eltagadva még: hanem a részek egymáson kívül, de egymásra hatva léteznek, szövetségben állanak.

Ezen szövetség erős az állati életben, hol inkább meg van

¹⁾ *Fejt*, fejlík ugyanazon gyökből ered, melyből a *fej*; ez abból, melyből a *fel*, ez abból, melyből a *fa*, *fű*; mintha mondatnék *fa* és *fű* *fejlődés* mennek át. Ezt csak intésül az iránt: minő, eddig alig fejtegetett, gatlagsága van nyelvünknek a bölcsészetre; és egyuttal üdvözlétül igen tisztelt barátomnak, Czuczor Gergelynek, nyelvészeti legújabb dolgozataiért.

²⁾ *Mag* az, mi *magává* (maggá) lesz. Révai a *magam* *magad* stb névmásokat így világosítja: *medulla mei*. Így az *sem* puszta eset, hogy nyelvünkben a *mag* (*granum*) és *mag-am* összeesnek. A *mag* (*gabna*, stb) úgy fejlődik, hogy a virágzáson keresztül *mag-gá* lesz; *magától* *magához* ér = *mag*.

hiszen az egymáson kívüliség mint a növényeknél, mert a részek között érzik egymásmellé jutásukat, s erősebben tartoznak valamely saját, nem kívülre eső, középponthoz, mely azokat a földtől elszakasztja már, megajándékozván egy képességgel, az önkényes mozgással. Az állat részei gyorsabb életet élnek egymás között mint a növényekéi; a bennök észrevehető mozgás nem helymozgás, mint a súlyos kőnél, nem saját körbe kiterjedés, mint a növénynél, hanem megindulás, érzékenység, mikor egyik tag mozog a másikba hull minden mozgásostúl együtt, mikor egyik tag bír a másikért, az egész a részért annyira, hogy egyik tag sem áll meg önállóan, hanem egyik a másiknak eszköze vagy célja, minden vagy oka; beállott a teljes solidaritas az egész és a részek között.

És itt kiérünk a testiség s anyagiség világából, s a legkövetkező leendő lépéssel eljutunk a szellemébe. Amaz erős szövetség, mely olyan a milyen életben tartja össze az említett fokozatokat, mind nem tökélyesült még oda, hol a tér teljesen elrapadassék, s a külső végkép megsemmisíttessék, és a legmagasabb élet álljon elő. Már közönséges felfogás szerint is ilyennek tekintjük a szellemet, ha egyelőre nem bírjuk is kimagyarázni. És a megsemmisítése a részeknek az egészszel láthatlan egybeesés, azaz magasabb állományi (substantia et accidens) viasznyi emelkedése teszi a szellem életét; s a szellem nem is különbözik a természettől első szemre, hanemha a külsőnek legelőször, eltagadása által; mikor így szólhatunk: a természet és minden egymásnak ellentétei; s ez az, mit ki kell mutatni.

E helyen alkalmasint belátszik ama feljebb mondott tétel, hogy a misztérium magasabban áll, mint a természet, hogy az szellemi születik, s a szép csak anyagban az, mennyiben e magának részese. Balság tehát, mond egy bölcsész, ha a szellemi lényekre becsülsz, mint a természeti dolgok, ha emberi szépségek miatt rangoztatnak a természet munkái alá, mivel amazok az már a természet ad anyagot. — Sőt inkább a szellemi alak magasabb, az emberi lényeghez méltóbb elevenség, mint a természeti alak; a mi több: maga az, mit minden szellemi működésnél természetesen anyagnak nevezünk, nem test, hanem egyenesen szellemi természet; azaz nem a természetet, mint ezt és anyagot, hanem annak tudalmunkba leírt képét, azaz képzetet dolgozunk fel;

bizony a művész nem hegyeket faló óriás, nem patakokat ivó xerxesi tábor, hogy a nyers anyaggal bánják: ez megfoghatatlan; hanem gyupont, melybe a természet minden sugárai melegséggé, léletté gyűlnek össze; az ő keble eszmei tériség, hol minden megfér, a mi külsővé lehet, térbe állíthatatik akár kép, akár szobor alakjában, vagy a nyelv, a beszéd 1) lélekszerű hangjaiban.

Ily álláspontra emelkedve, a szellem minden munkássága abban áll, hogy örökös érintkezésben, barátkozásban van a külsővel, ezt fölemeli és maga lényévé áthasonlítva, mintegy újra előállítja magából, soha nem szünetel meg nemzeni és szülemelni, készítve a tartalomra formát, a formába tartalmat megnyugvás nélkül. Csak a szellem bensőségébe varázsolt külsőségétől egy időre megfosztott és újjá alkotott természet lehet a szépnek anyaga és nem az eredeti, nyers, mely az értékek párnája. E párnára hajlítja ugyan le fejét a művész, de meg kell érezni mintegy az új fogamzást lelkében; s míg a gondolkozó bölcs előtt száraz törvények, egyetemes erők csontvázává aszík a természet, „melynek tavaszai elhálnak, színes virágai elhalványulnak“, szóval háborítlan csendes gondolatvilággá alakul az egyetem: a művész előjön, és ölelése által mámoros elevenességre fejlődik, a hideg gondolatvilág, egy zúgássá olvadnak fel a bércek jegei, „az élet újra kél varázs erőben“, és feltűnik a művészet mint tavasz, a természetnek ezen dícső másvilága.

A gondolkozó bölcs, mint a vampyr; az ölelő művész mint egy Pygmalion.

VALAMI AZ ASSZONÁNCRÓL.

A . . . IÁNOSTÓL.

Nem akarok szerezni mosni; rossz versírók mindig voltak s lesznek a világon, következésképp honunkban is, — sőt itt

1) Beszéd szavunkban a *b* előtét, mint sok többek közt ebben: *barázda*, az *arázda*, az *arare* diák szóval rokonságban, mely héberben is megvan és metszést, *arat*-ást jelent. Beszéd gyöke: *ész*, *esséd* = az ész helye, mert beszéd a látható, hallható ész; innen a görögönél a *λογος* *ész* is *beszéd*, nyelvet is jelent, és nevet ad a Logikának és Philo-lógiának azon okból. E kis rövid figyelemztetés psychologice is kimagyarázandó, és nyelvünk a maga képzőivel egyenesen bölcsészti módon járt el, midőn e szót, melyet valaki így találgatott: *bő* szó, a legszerencsésében megalkotta.